

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Олександр ДЗЮБЛЮК

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто основні проблеми функціонування банківської системи, пов'язані із недостатнім рівнем її капіталізації. Обґрунтовано шляхи розширення капітальної бази вітчизняних банківських установ за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел та оптимізації її структури відповідно до завдань мінімізації ризиків та потреб обслуговування реального сектора економіки.

Банківська справа є однією із найбільш динамічних сфер бізнесу як в Україні, так і в усьому світі. Процес економічних перетворень у нашій державі об'єктивно розпочинався саме з банківських установ, котрі є центральною ланкою ринкової системи організації економічних відносин. Стрімкий розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових інститутів та сукупності тих базових елементів, котрі пов'язані із рухом фінансових ресурсів та без яких узагалі неможливе функціонування ринкового господарства. Відтак *актуальність дослідження* тих проблем, які супроводжують нині функціонування банківських установ у нашій країні в непростих умовах перехідного періоду, визначається об'єктивними потребами розробки цілого арсеналу прийомів, методів і знань, котрі вже накопичені у розвинутих країнах і котрі узагальнюють величезний досвід виживання і росту банківської системи. Адже діяльність банків безпосередньо пов'язана із усіма процесами відтворення і розвитку економіки.

Однією із *головних проблем* діяльності банківської системи України на сьогодні є недостатній рівень капіталізації банків для розширення операцій із реальним сектором економіки. У зв'язку із тим, що банки об'єктивно перебувають у центрі багатьох суперечливих, кризових та складно прогнозованих явищ, які відбуваються в економіці та соціальній сфері і які особливо притаманні перехідному періодові, незаперечним є *зв'язок цієї проблеми із стратегічними макроекономічними завданнями* державної політики щодо забезпечення ефективного розвитку фінансового сектора господарства у трансформаційний період та недопущення кризових явищ саме у банківському секторі.

За таких обставин *цілями* даної роботи є визначення особливостей формування банківського капіталу та об'рунтування шляхів розв'язання проблеми недостатнього рівня капіталізації вітчизняних банків, що є важливими завданнями сучасної економічної науки, відображаючи нерозривний зв'язок теорії і практики банківської справи, здатний забезпечити незворотність позитивних тенденцій у розвитку реального та фінансового секторів господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, характеризує досить широкий спектр думок як провідних вітчизняних, так і зарубіжних економістів з приводу необхідності підвищення рівня капіталізації банківської системи. Дані позиції відображені у працях таких фахівців як М. Д. Алексеєнко, А. М. Мороз, М. І. Савлук, В. І. Міщенко, О. І. Лаврушин, О. П. Жарковська, В. В. Кісельов, П. Роуз та інших. Проте *невирішеними частинами проблеми* залишається пошук конкретних шляхів формування адекватної капітальної бази банківських установ з огляду на зростаючі потреби в грошових ресурсах реального сектора економіки в період макроекономічної і фінансової стабілізації. Розглядом зазначених проблем і присвячена дана стаття.

Виконання банками своєї найважливішої ролі – фінансового посередництва в економіці – визначає необхідність розробки цілісної політики управління ресурсною базою загалом і власним капіталом зокрема. Саме достатній розмір власного капіталу банку виступає необхідною умовою підтримання його ліквідності і фінансової стабільності.

Нині до питання сутності власного капіталу банків не сформовано єдиних підходів. Так, на думку проф. А. М. Мороза, до власного капіталу належать фонди, які створюються банками для забезпечення фінансової сталості комерційної і господарської діяльності, а також прибуток поточного і минулого років [3, 41]. Подібна позиція об'рунтовується і у праці колективу авторів на чолі із проф. О. І. Лаврушиним, на думку яких, під власним капіталом банку слід розуміти спеціально створювані фонди і резерви, призначені для забезпечення економічної стабільності, поглинання можливих збитків, що знаходяться в користуванні банку в період його функціонування [4, 73]. Подібні позиції поділяються і деяким іншими авторами [7, 143; 9, 93; 1, 50]. Більш простий погляд на власний капітал передбачає розгляд його як суми власних коштів банку, що складають фінансову основу його діяльності та джерело ресурсів [12, 386]. І вже зовсім спрощеною позицією видається розгляд власного капіталу банку як величини, що визначається шляхом розрахунку [2, 633]. У зарубіжних дослідженнях, втім, більш поширеним є так званий бухгалтерський підхід до визначення сутності власного капіталу банку, під яким розуміють залишок, одержуваний в результаті вирахування із суми активів банку величини його зобов'язань [13, 358]. Дане визначення проте досить чітко характеризує місце власного капіталу комерційного банку з точки зору структури його активів і пасивів на основі облікової формули балансу [14, 29]:

$$\text{Активи} = \text{Зобов'язання} + \text{Власний капітал}.$$

Необхідно враховувати, що розмір капіталу банку, наведений в балансових звітах, характеризує його облікове значення, окрім якого ще потрібно враховувати також реальну ринкову вартість активів, у які вкладено капітал.

З нашої точки зору, власний капітал банку можна визначати як грошові кошти, що належать його засновникам, пайовикам, акціонерам у вигляді сукупності різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність та стабільність функціонування комерційного банку.

Із розумінням важливості власного капіталу як основи діяльності банку необхідно розглянути проблему капіталізації вітчизняної банківської системи. Водночас потрібно наголосити, що попри широке вживання даного поняття у теорії і практиці банківської справи, нині відсутня чітко визначена дефініція, яка характеризувала б зміст капіталізації комерційних банків. Зазвичай дане поняття в економічній літературі характеризується як перетворення додаткової вартості на капітал, тобто розглядається суто політекономічний аспект справи [15, 232] або йдеться про обіг цінних паперів, коли під капіталізацією розуміють загальну суму цінних паперів, випущених корпорацією [16, 395].

Проте стосовно капіталізації банків треба розуміти це поняття передусім як рівень достатності власного банківського капіталу, що забезпечує стабільне функціонування банківської установи з точки зору підтримання належної платоспроможності і отримання прибутку за прийнятної величини ризику. Рівень капіталізації банківської системи у будь-якій країні є, фактично, ключовим показником, що визначає саме достатність банківського капіталу в економіці.

За умов глобалізації фінансових ринків, розширення спектру банківських послуг та набору фінансових інструментів роль банків в економічному розвитку не обмежується вже виключно фінансовим посередництвом, але й через концентрацію більшості грошових потоків в економіці передбачає участь у реалізації монетарної політики і регулятивного впливу на господарські процеси, що означає необхідність підтримання капіталізації банків на рівні, необхідному для стабільності економіки в цілому.

Відтак рівень капіталізації має бути адекватним до характеру і масштабів здійснюваних банками операцій. Низький рівень капіталізації банків означає надмірну концентрацію ризиків у банківській діяльності, обмеження асортименту фінансових послуг та збільшення затрат на їх надання. Втрата ж капіталу робить неможливим функціонування банку і може призвести його до банкрутства. Важливість проблеми збільшення капіталізації банківської системи визначається дією наступних основних факторів:

по-перше, достатній обсяг власного капіталу є необхідною умовою успішного виконання банками своєї посередницької функції у перерозподілі грошових ресурсів, ефективного кредитування виробничого процесу і просування товарів і послуг на ринок;

по-друге, рівень капіталізації визначає довіру до банківської системи з боку клієнтів, а відтак є однією із головних умов підтримання її фінансової стабільності;

по-третє, достатня капіталізація банку є необхідним елементом у системі заходів щодо забезпечення його конкурентоспроможності на ринку.

Рівень капіталізації банківської системи України на сьогодні є одним із головних факторів, що визначають ефективність її діяльності. Як відомо, сумарний сплачений

статутний капітал усіх банків нашої країни приблизно дорівнює обсягу капіталу одного із провідних зарубіжних банків. Порівняно низька величина капіталу вітчизняних банків на сьогодні залишається однією із основних проблем ефективності банківської системи України, позаяк це істотно обмежує кредитний потенціал банків і їхні можливості щодо повномасштабного кредитування інвестиційних проектів та структурних перетворень в економіці. Так, сумарний сплачений статутний капітал усіх банків країни на 1.01.2007 р. складав 26,2 млрд. грн. або 5,2 млрд. дол. США.

Однак будь-які порівняння (особливо в абсолютному вираженні), наведені самі по собі, без зв'язку із реальними умовами економічного розвитку, не можуть слугувати основою для об'єктивної оцінки тих чи інших явищ і процесів. І коли наводиться факт нижчого рівня капіталізації усієї вітчизняної банківської системи, ніж одного середнього американського банку, то при цьому рідко зазначається, що 90 млрд. дол. ВВП України є величиною, зовсім не співставною із 13 трлн. дол. ВВП США, не кажучи вже про інші обставини (інвестиційна привабливість економіки, розвиток інфраструктури фінансового ринку, міжнародний рух капіталів, регуляторна політика держави тощо). Те ж саме можна сказати і про інші розвинуті країни, де ліберальні умови економічного розвитку суттєво відрізняються від українських і банківська система, звісно, є не якимось зовнішнім елементом, а органічною складовою будь-якої національної економіки.

Водночас не можна заперечувати і той факт, що проблемою недостатньої капіталізації зумовлюється і недосконалість як усієї вітчизняної банківської системи в цілому, так і окремих банків, які не мають можливості у великих обсягах залучати ресурси та вести масштабні активні й насамперед кредитні та інвестиційні операції. Якщо, скажімо, порівнювати вітчизняну банківську систему із банківськими системами зарубіжних країн, то частка банківських активів у ВВП України складає 40%, тоді як у США цей показник перебуває на рівні 350%, у Німеччині – приблизно 200%, у Великобританії – 130%, а у Східній Європі – 80–90%. А це вже ті відносні показники, що відображають якісний аспект розвитку банківської системи. Відтак цілком закономірними видаються ті обмеження, яких зазнають можливості функціонування вітчизняних банківських установ з точки зору забезпечення економіки необхідним обсягом фінансових ресурсів.

Нинішній рівень капіталізації банківської системи України є недостатнім для забезпечення стабільного функціонування і розвитку банків, а також належного покриття ризиків банківської діяльності, що істотно обмежує можливості банків розширювати асортимент своїх продуктів і послуг для підприємств і населення, спричиняючи невиправдано високу вартість ведення банківського бізнесу. Нестійкий характер розвитку економіки, що пов'язаний із високим ризиком втрати банківських доходів, а також інфляція, котра, збільшуючи номінальну вартість активів і пасивів банку, водночас зменшує реальну вартість його капіталу, об'єктивно зумовлюють потребу реалізації заходів із збільшення рівня капіталізації. Крім того, відставання темпів зростання капіталів комерційних банків від їхніх активів поступово перетворюється на стійку тенденцію (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка активів і капіталу комерційних банків України

	1.01. 2001	1.01. 2002	1.01. 2003	1.01. 2004	1.01. 2005	1.01. 2006	1.01. 2007
1. Чисті активи, млн. грн.	37129	47591	63896	100234	134348	213878	340179
2. Темпи зростання, %	-	128,2	134,3	156,9	134,0	159,2	159,0
3. Балансовий капітал, млн. грн.	6507	7915	9983	12882	18421	25451	42566
4. Темпи зростання, %	-	121,6	126,1	129,0	143,0	138,2	167,2
5. Статутний капітал, млн. грн.	3665	4575	6003	8116	11648	16144	26266
6. Темпи зростання, %	-	124,8	131,2	135,2	143,5	138,6	162,7
7. Частка капіталу в пасивах, %	17,5	16,6	15,6	12,9	13,7	11,9	12,5
8. Адекватність регулятивного Капіталу (H2), %	15,53	20,69	18,01	15,11	16,81	14,95	14,19

Примітка: Розраховано за даними: Вісник НБУ. – 2007. – № 2. – С. 50.

Природно, що на сьогодні актуальною залишається проблема відставання темпів капіталізації банків від зростання їхніх активів навіть попри те, що при нормативі адекватності капіталу 10% його фактичний рівень складає близько 15%, що за оцінками Асоціації українських банків є резервом для потенційного збільшення активів на 60 млрд. грн. Разом з тим, зрозуміло, що якщо за останні кілька років темпи приросту банківських активів суттєво перевищували відповідні темпи приросту капіталу (за винятком хіба що останнього року, коли ці показники набули паритетного рівня), а середній норматив адекватності капіталу знизився з 20% до 14%, то це не може не викликати занепокоєння (табл. 1).

Водночас встановлення для комерційних банків нормативів адекватності капіталу як частки власних коштів у сукупних банківських активах є необхідною умовою обмеження рівня ризикованості банківської діяльності з боку державних регулятивних органів в особі НБУ. Якщо банки вирішують збільшити розмір кредитного портфеля або придбати інші активи, то це накладає на них відповідні зобов'язання щодо фінансування у необхідному обсязі розміру власного капіталу. А тому очікуваний дохід від збільшення активів має виправдовувати затрати на збільшення банківського капіталу. Отже такі обмеження є надзвичайно важливими з точки зору підтримання стабільності банківської системи і недопущення спекулятивного зростання активів. В Україні ж нині спостерігається небезпечна тенденція значного випередження темпів зростання активів і кредитного портфеля банків порівняно із темпами зростання власного капіталу (рис. 1).

В Україні не створені сприятливі адміністративні, податкові і економічні умови для інвестицій в банківський капітал, що і має своїм наслідком менші темпи його зростання, аніж зростання банківських активів. Таким чином, низькі темпи капіталізації банків посилюють ризик банкрутства, стримуючи збільшення активів, що приносять дохід.

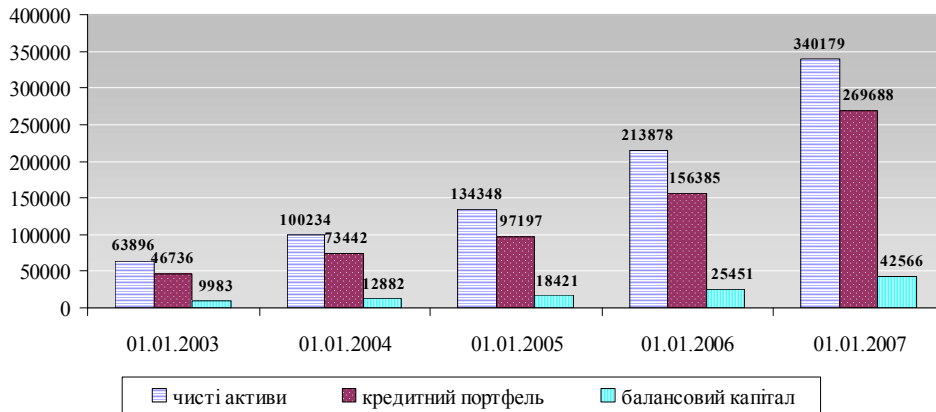

Рис.1. Динаміка показників діяльності банків України, млн.грн.

Вочевидь, банки, які не здатні збільшити свій капітал, змушені будуть зменшити обсяги кредитування із-за неспроможності виконувати нормативи адекватності капіталів. А так як майже 70% доходів комерційних банків припадають саме на кредитну діяльність, то зменшення її масштабів за таких обставин є прямою загрозою стабільності усїєї банківської системи, не кажучи вже про ті негативні наслідки для економічного розвитку, які матиме обмеження кредитних вкладень у реальний сектор. Адже через обмеження величини власного капіталу банки не зможуть генерувати необхідні для підтримання високих темпів економічного зростання кредитні ресурси.

Окремо треба виділити проблему оцінки реальної капіталізації банківської системи, труднощі точного визначення якої пов'язані із її закритістю. Із 170 діючих на сьогодні банків 43 є закриті акціонерні товариства, а 91 відкриті. Однак навіть у відкритих акціонерних товариств склад акціонерів є непрозорим, а дрібні портфельні інвестори не мають можливості придбати навіть незначну частину акцій банку. Крім того, відсутність банківських акцій на фондовому ринку робить практично неможливим визначення їх ринкової вартості, а відтак реальної (тобто справедливої) вартості капіталу кожного банку.

Потрібно наголосити, що для ефективного управління банком важливо знати саме ринкову вартість його капіталу, а не бухгалтерську. Перевищення ринкової вартості активів банку над їх обліковою величиною означатиме наявність у банку прихованих резервів, котрі фактично збільшують його капітал. Від'ємна різниця ринкових і облікових показників, навпаки, означатиме приховані збитки банку. Таким чином, ризик потенційних банкрутств банківських установ більшою мірою пов'язаний із ринковою, а не бухгалтерською вартістю капіталу. У зв'язку із цим дії регулятивних органів в особі НБУ щодо очищення банківської системи від штучно створеного капіталу не будуть достатньо ефективними доти, поки розмір власного капіталу банків визначатиметься за допомогою виключно бухгалтерських методів, які неспроможні завжди надавати достовірну інформацію про реальну ринкову вартість капіталу.

Проблему становить не лише кількісний аспект недостатньої капіталізації вітчизняної банківської системи, але й якісна сторона справи. Справа у тому, що у структурі капіталу багатьох вітчизняних банків порівняно значна частка може належати і таким складовим як переоцінка основних засобів, нараховані, але несплачені проценти, субординований борг. Зрозуміло, що ріст таких складових являє собою у ряді випадків ні що інше, як завуальовану форму штучного нарощування капіталу. Як проведення переоцінок, так і відсутність чітких вказівок на джерела заміщення субординованої заборгованості (при необхідній умові її амортизації за п'ять років) може становити серйозну загрозу для фінансової стабільності банківської системи. Проблему може також становити практика збільшення капіталу за рахунок кредитів, які надаються самим банком тим комерційним структурам, які пов'язані із його акціонерами, котрі потім реінвестують ці кошти до статутного капіталу банку.

Зрозуміло, що пошук адекватних підходів до розв'язання проблеми нарощування капіталізації вітчизняної банківської системи має перебувати у площині вирішення питання про джерела відповідних надходжень коштів та тих складових банківського капіталу, які можуть бути збільшені за рахунок вказаних джерел.

Об'єктивно існує два головних види джерел збільшення власного капіталу банку: внутрішні і зовнішні.

Якщо говорити про джерела вкладення коштів у банківську систему України з позицій внутрішнього чи зовнішнього інвестування, то слід, очевидно, правильно співвіднести можливості вітчизняних інвесторів із тими ризиками, якими може супроводжуватися залучення капіталів із-за кордону. З одного боку, йдеться про достатність у підприємств і фізичних осіб у нашій країні належного обсягу фінансових ресурсів для інвестування у банківський капітал, а також, що головне, готовність здійснювати відповідні вкладення коштів з огляду на їхню вірогідну дохідність та рівень ризику. Нині внутрішні фінансові можливості діючих і потенційних акціонерів щодо інвестування значних обсягів коштів у капітал банків суттєво обмежені, тим більше, що такі інвестиції традиційно не забезпечують високого рівня дохідності на вкладені кошти (рентабельність банківських активів перебуває на рівні 1%). З іншого боку – необхідно ретельно проаналізувати можливі наслідки поглинання зарубіжним капіталом вітчизняних банків з позицій безпеки для усєї фінансової системи країни в умовах нестабільності світової економіки та забезпечення належного контролю національних органів регулювання за діяльністю такої ключової галузі, якою є банківська система.

У сучасних умовах іноземні банки не конкурують активно із вітчизняними кредитними установами на фінансовому ринку країни, що може бути пояснено і порівняно високим рівнем ризиків, і обмеженим колом клієнтів, яких ці банки обслуговують (особливо після краху ринку ОВДП у 1998 році). На сьогодні в Україні діють лише 13 банків зі 100% іноземним капіталом, що складає 7,6% від їх загального числа. Статутний капітал же цих банків на 1 січня 2007 р. становив лише 2 млрд. грн., тобто 7,7% від сплаченого статутного капіталу усіх діючих банків у гривневому еквіваленті. Отже на перший погляд питома вага іноземних банків у "чистому" вигляді є незначною. Проте це твердження справедливе, якщо тільки

розглядати діяльність банків із 100%-м іноземним капіталом. У реальній же дійсності за результатами 2006 року частка іноземного капіталу загалом у банківській системі України зросла із 19,5 до 27,6%. За цей період загальна кількість банків, створених за участю іноземного капіталу, зросла з 23 до 35.

Прихід іноземного капіталу природно підвищує загальний рівень капіталізації вітчизняної банківської системи і конкуренцію між банками. Однак подальша експансія іноземного капіталу може істотно знизити керованість вітчизняною банківською системою. Уже сьогодні банкам з іноземним капіталом належить 45% ринку активних банківських операцій. За неповні два останні роки іноземним інвесторам вдалося взяти під контроль майже всіх основних лідерів вітчизняного банківського ринку: "Райффайзенбанк Аваль" (8,7% ринку), "Укрсиббанк" (7,06%), "ОТП-банк" (3,5%). Нині вісім із першої двадцятки українських банків мають у своєму складі іноземних акціонерів, інші три банки були продані іноземцям (хоча самі угоди ще не завершені): "Укрсоцбанк", "ТАС-Комерцбанк", "ТАС-Інвестбанк", а ще три банки із цієї групи перебувають у пошуку зарубіжних інвесторів: "Форум" (2,3% ринку), "Кредит промбанк" (2,2%) та "Укргазбанк" (1,4%).

Треба розуміти, що у подальшому з урахуванням тенденцій глобалізації економічних процесів нерезидентам за будь-яких умов будуть надані ще ширші можливості інвестувати кошти у вітчизняну банківську систему. Тому вже тепер необхідно розробити цілий комплекс важливих обмежувальних умов, яких потрібно суворо дотримуватись у процесі залучення іноземного капіталу в банківську систему країни. Серед таких заходів доцільно виділити наступні.

По-перше, необхідно за допомогою нормативних актів Національного банку забезпечити недопущення надмірної концентрації іноземного банківського капіталу на одному із сегментів ринку банківських послуг з метою обмеження можливостей його подальшої монополізації, а відтак і відповідного диктату цін на банківські послуги для клієнтів.

По-друге, необхідно забезпечити належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування коштів у банківську систему, підтверджений міжнародними рейтинговими агентствами із високою репутацією, з метою зниження вірогідності відтоку великих обсягів капіталу в разі посилення спекулятивних тенденцій його руху на міжнародних фінансових ринках.

По-третє, необхідно розробити систему заходів щодо стимулювання не просто припливу коштів у вітчизняну банківську систему, а привнесення іноземним капіталом новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що на конкурентних засадах заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури.

За відсутності подібних обмежувальних заходів прихід іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему матиме більшою мірою негативні наслідки та супроводжуватиметься підривом її стабільності і підвищенням вразливості до змін кон'юнктури світового фінансового ринку.

Що стосується внутрішніх джерел збільшення рівня капіталізації банківської системи, то їх треба розглядати з позицій перспектив нарощування окремих складових частин банківського капіталу, тобто йдеться про перспективи збільшення як основного, так і додаткового капіталу, що у сукупності утворюють регулятивний

капітал банків, від величини якого залежать згідно до чинних нормативів можливості якісного росту банківських активів. До складу основного капіталу включаються статутний капітал банку, створені або збільшені за рахунок прибутку розкриті резерви, емісійні різниці (від продажу акцій за ціною відмінною від номіналу), загальні резерви, що створюються під невизначений ризик за активними операціями. До складу додаткового капіталу належать нерозкриті резерви (прибуток поточного року), нерозподілений прибуток минулих років, субординований борг, результат переоцінки основних засобів та деякі гібридні капітальні інструменти, що визначаються Національним банком.

Головними шляхами збільшення основного капіталу, вже багаторазово апробованого банками, є проведення додаткових емісій акцій, а також капіталізація прибутку (реінвестування дивідендів). Додаткова емісія акцій є більш дорогим способом залучення капіталу, який до того ж пов'язаний із високим ризиком для акціонерів щодо втрати контролю над управлінням банком. Крім того, потенційні інвестори зазвичай не здатні належно оцінити реальний фінансовий стан банку, перспективи його розвитку, а відтак і ефективність своїх вкладень. Загалом банківська справа в Україні є менш прибутковим видом бізнесу, ніж деякі інші види підприємницької діяльності, зокрема, торгівля, експортно-імпортні операції тощо. При цьому рівень дохідності на вкладені до статутного капіталу банку кошти зазвичай перебуває у межах дохідності за банківськими депозитами, що знижує стимули для інвесторів та не дозволяє поки що розглядати вкладення в акції банків як серйозне альтернативне джерело дохідного розміщення коштів.

На сьогодні у структурі балансового капіталу банків головна частка (60,7%) належить саме оплаченому зареєстрованому статутному капіталу, тоді як частка прибутку і резервів перебуває на рівні 10% (рис. 2). Водночас потрібно розуміти, що занадто високий обсяг акціонерного капіталу з точки зору ринку знижує ефективність залучених коштів і інвестиційну дохідність активів, приносячи банку менший прибуток, що в кінцевому підсумку знижує курсову вартість його акцій. Тому банки повинні обережно проводити політику додаткових емісій, використовуючи різні джерела поповнення власного капіталу та рівномірно збільшуючи різні його складові.

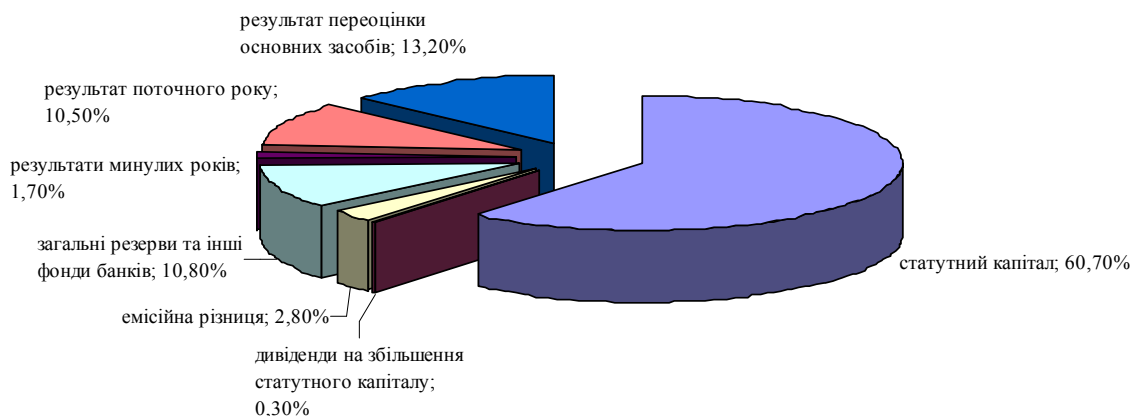

Рис.2. Структура власного капіталу банків України станом на 1.01.2007

Разом із тим, потрібно відзначити, що використання продажу додаткових банківських акцій на фондовому ринку як основного джерела збільшення капіталізації є проблематичним з огляду на вітчизняну банківську практику хронічної невиплати дивідендів акціонерам у грошовій формі, що є додатковим стимулом розміщення коштів радше на банківських депозитах, доходи за якими до того ж, на відміну від акцій, не обкладаються податком на доходи громадян.

Іншим важливим внутрішнім джерелом збільшення власного капіталу банків є прибуток, що не виплачується акціонерам у вигляді дивідендів, а також нерозподілений прибуток. Його перевагою є незалежність від коштів, що можуть бути залучені на відкритому ринку, а відтак це дешевший спосіб нарощування капіталу, який до того ж не несе загрози для акціонерів втрати контролю над банком. Однак природно, що розміри банківського прибутку в абсолютному вираженні безпосередньо залежать від структури доходів і витрат банку, що визначається як ендогенними факторами, пов'язаними із ефективністю управління активами і пасивами банківської установи, так і з екзогенними, зумовленими змінами внутрішньої і зовнішньої ринкової кон'юнктури, політичної ситуації, динаміки економічного розвитку країни. Дані фактори об'єктивно зумовлюють нестабільність розмірів банківського прибутку, що не дозволяє розглядати його як цілком надійне джерело збільшення рівня капіталізації банківської системи. Банку потрібно постійно прогнозувати рівень зростання прибутку для того, щоб зрозуміти чи достатньо його для забезпечення потреб у збільшенні капіталу. Збільшення загальної величини прибутку банківської системи України в абсолютному вираженні також може бути додатковим стимулом для спрямування більшої його частини на поповнення власного капіталу банків. Так за результатами 2006 року чистий прибуток банків становив 4,1 млрд.грн., що майже удвічі більше, аніж за результатами 2005 р., у якому його величина склала 2,2 млрд.грн. [5, с.81].

Зрозуміло, що систематичне спрямування прибутку на поповнення капіталу, а відтак невиплата дивідендів знижує привабливість банківських акцій для потенційних інвесторів. Справді, навіщо володіти цінними паперами, які не приносять доходу і можливості росту курсової вартості яких невизначені у зв'язку з відсутністю розвинутого вторинного фондового ринку? За таких обставин стимулом для відповідного розподілу прибутку на користь капіталізації може бути запровадження певних пільгових умов для оподаткування тієї його частини, яка спрямовується на збільшення банківського капіталу.

Цілком очевидно, що занадто низька частка дивідендів може призвести до зменшення курсової ринкової вартості акцій. Тому мета дивідендної політики банку має полягати у тому, щоб знайти оптимальну пропорцію розподілу прибутку на дивіденди і капіталізовану частину із тим, щоб забезпечити компроміс між поточними і майбутніми інтересами акціонерів, тобто між поточним «споживанням» прибутку і майбутнім його зростанням. За таких обставин метою дивідендної політики має бути вочевидь підтримання на певному постійному рівні виплат акціонерам, що зумовлюватиме привабливість акцій банку на ринку, позаяк потенційні інвестори розглядатимуть їх як надійне джерело стабільних доходів. Тому така політика спроможна максимізувати ринкову вартість акцій банку. Зниження ж розмірів дивідендних виплат, навпаки, призводить до зниження курсової ціни акцій, що

дестимулює потенційних покупців. Відтак кінцевою метою дивідендної політики має бути максимізація ринкової вартості банку, що забезпечує його стратегічний розвиток.

Якщо вести мову про додатковий капітал, то тут насамперед слід розглянути можливості оптимізації залучення коштів на умовах субординованого боргу. У цьому зв'язку навряд чи може сприяти розв'язанню проблеми капіталізації банків введення ряду обмежень на залучення субординованого боргу – зокрема, встановлення граничних процентних ставок (10% в іноземній валюті, 12% – в національній валюті). І те, що НБУ дозволив комерційним банкам залучати кошти на умовах субординованого боргу через випуск облігацій, дозволяючи враховувати ці кошти в регулятивному капіталі, лише ускладнює роботу банків при встановленні прийнятної рівня доходності за емітованими інструментами.

Очевидно, що можливості поліпшення ситуації будуть безпосередньо пов'язані із формуванням повноцінної інфраструктури вітчизняного фондового ринку, лібералізацією режиму операцій банківськими облігаціями, визначаючи їх як привабливий об'єкт для вкладення коштів, здатний конкурувати як з депозитами, так і з іншими фондовими інструментами. Перевагою залучення коштів на умовах субординованого боргу є відсутність змін у структурі власності капіталу банку, а відтак такий спосіб залучення коштів може бути достатньо привабливим для акціонерів. Однак певні труднощі мають місце з огляду на обмежений для банку термін користування такими коштами (5 років), граничні обсяги залучення (50% основного капіталу) та потребу щорічного їх зменшення на 20% від первинної вартості. До того ж у разі банкрутства чи ліквідації банку такі кошти повертаються кредиторам в останню чергу – після погашення претензій усіх інших кредиторів (не враховуючи акціонерів).

Ще один напрям підвищення рівня капіталізації вітчизняної банківської системи – концентрація банківського капіталу шляхом активізації процесів злиття і поглинання банків. Власне процеси концентрації банківських капіталів у такий спосіб набули вже загальносвітових тенденцій, позаяк виявились досить дієвим інструментом для скорочення витрат, підвищення прибутковості та розширення банківського бізнесу. Вітчизняна практика, однак, засвідчує відсутність істотних зрушень у даному напрямку передусім із-за відсутності належним чином розробленої для цього нормативної бази (саме для банків такого роду процедури слід було б виписати в окремому законодавчому акті), а також неготовністю в ряді випадків власників банківських установ поступитися контролем над ними через перерозподіл чи взаємний обмін пакетами акцій. Крім того, існує ще цілий ряд технічних проблем концентрації банківського капіталу, пов'язаних із необхідністю реалізації комплексу заходів, спрямованих на досягнення необхідної узгодженості між управлінськими підрозділами, систем мінімізації ризиків, організації внутрішнього контролю та взаємодії із клієнтами.

Водночас варто підкреслити, що будь-який адміністративний тиск у даному процесі, тобто штучне скорочення числа банків і збільшення у такий спосіб банківського капіталу може принести лише шкоду. За умови розробки належної нормативної бази процеси злиття і поглинання банківських установ мають носити виключно добровільний характер, зумовлений об'єктивними економічними

потребами, а не втручанням регулятивних органів держави. При цьому необхідно відзначити і ті переваги, які можуть надати банкам з невеликим розміром капіталу процеси злиття: скорочення адміністративного апарату та інформаційних і технічних витрат, розширення клієнтської бази і спектру банківських продуктів, збільшення можливостей диверсифікації портфеля активів та, відповідно, зниження рівня ризиків, доступ до висококваліфікованих управлінських кадрів, підвищення рівня конкурентоспроможності і обмеження вразливості до короткострокових коливань ринкової кон'юнктури.

Вибір того чи іншого напрямку підвищення рівня капіталізації банку має визначатися з урахування дії цілого комплексу факторів, що впливають на ефективність банківської діяльності. Серед основних таких факторів можна відзначити наступні:

- відносний рівень витрат, пов'язаних із залученням коштів на поповнення банківського капіталу із різних джерел;
- можливості впливу на дохідність акцій, зміну їх курсової вартості та перспективи отримання дивідендів акціонерами;
- вартість та вигоди від альтернативних до банківського капіталу можливостей інвестування коштів для зовнішніх інвесторів;
- кон'юнктура на вітчизняному і світовому фінансовому ринку, що визначається динамікою процентних ставок за різними видами активів;
- вплив на контроль за діяльністю банку як вже існуючих, так і потенційних інвесторів;
- регулятивна політика впливу на капіталізацію банків, що проводиться Національним банком України;
- відносний рівень ризиків, пов'язаний із поповненням банківського капіталу з різних джерел.

Таким чином, заходи щодо збільшення рівня капіталізації кожного банку мають розроблятися з урахуванням загальної стратегії управління банківськими активами і пасивами з точки зору ризиків за усіма можливими операціями і очікуваного рівня їхньої дохідності, що має відображати ефективні умови організації діяльності банку в плані підтримання оптимального співвідношення ліквідності і прибутковості. Це означає, що підвищення рівня капіталізації банку не є самоціллю, а передбачає постійний періодичний контроль ефективності використання капіталу банку, виявом чого може бути, зокрема, такий показник як норма прибутку на капітал. Нагромадження зайвого капіталу у цьому зв'язку є також не зовсім вигідне для банку, позаяк вартість власних коштів зазвичай є вищою порівняно із залученими ресурсами. Тому визначення оптимального розміру власного капіталу необхідно банку з урахуванням його цілей, існуючих і передбачуваних нових послуг, прийнятного рівня ризику і умов державного регулювання.

Загалом реалізація кожним банком власної стратегії із підвищення рівня капіталізації має ґрунтуватися на певній належним чином розробленій *концепції*, що як внутрішній документ банку передбачала б відповідну систему заходів та їхню послідовність у напрямку збільшення величини власних коштів. Така система заходів могла б включати, зокрема, наступні:

- визначення стратегічних напрямів розвитку банку та основних груп клієнтів, на обслуговування яких спрямовані його активні і пасивні операції;
- оцінка величини і структури власного капіталу та рівня затрат на формування його складових частин у попередні періоди;
- визначення рівня ризикованості основних напрямів здійснюваних банком активних і пасивних операцій;
- аналіз і прогнозування потреб у власних коштах виходячи із масштабів та ризикованості банківських операцій;
- вибір пріоритетних джерел залучення грошових ресурсів на формування власного капіталу;
- оцінка ефективності використання власного капіталу виходячи із основних показників результативності діяльності банку.

Реалізація указаних заходів спрямована на ефективну організацію роботи банків щодо збільшення своєї капіталізації і повинна мати своїм наслідком підвищення рівня їх конкурентоспроможності на ринку, розробку і впровадження нових видів фінансових продуктів та покращення обслуговування різних груп клієнтів.

Як висновки із проведеного дослідження необхідно відзначити, що процес удосконалення функціонування банківської системи повинен розглядатися як одне із пріоритетних завдань розвитку національної економіки. У зв'язку з цим розробку і реалізацію конкретних практичних заходів щодо вирішення проблемної ситуації з низькою капітальною базою української банківської системи, оптимізацію її структури треба вважати необхідними умовами зміцнення стійкості банківського сектора, підвищення довіри до нього з боку інвесторів, вкладників і кредиторів, а також підвищення його ролі у стимулюванні збалансованого розвитку усіх галузей і секторів господарства та інтенсивного зростання економіки України загалом.

Перспективи оптимізації роботи вітчизняної банківської системи нерозривно пов'язані із вирішенням проблеми підвищення рівня її капіталізації, що має передбачати, з одного боку, створення в країні сприятливих економіко-правових умов для припливу національних інвестицій у капітал банківської системи, а з другого – формування банками власної стратегії розвитку, яка дозволила б забезпечити активізацію роботи із збільшення капіталу за рахунок власних джерел коштів.

Література

1. Алексеєнко М. Д. *Капітал банку: питання теорії і практики: монографія*. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. *Банківський менеджмент: Підручник / За ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенко*. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
3. *Банківські операції: Підручник / За ред. А. М. Мороза*. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
4. *Банковское дело: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина*. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
5. *Бюлетень Національного банку України*. – 2007. – № 2. – 190 с.
6. Дёриг Х. У. *Универсальный банк – банк будущего: Финансовая стратегия на рубеже века / Пер. с нем.* – М.: Междунар. Отношения, 1999. – 384 с.

7. *Енциклопедія банківської справи України / Редкол. В. С. Стельмах та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.*
8. *Жарковская Е. П. Банковское дело: Учебник. – М.: Высш. шк., 2003. – 440 с.*
9. *Киселев В. В. Коммерческие банки в России: настоящее и будущее. – М.: Финстатинформ, 1998. – 400 с.*
10. *Роуз П. С. Банковский менеджмент / Пер. с англ. – М.: Дело, 1995. – 768 с.*
11. *Сугоняко О. Капіталізація банків: час – гроші // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 164. – С. 8.*
12. *Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А. Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.*
13. *Кидуэлл Д. С., Петерсон Р. Л., Блэкуэлл Д. У. Финансовые институты, рынки и деньги. – СПб.: Питер, 2000. – 752 с.*
14. *Облік і аудит в банках: Підручник / За ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2004. – 536 с.*
15. *Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.*
16. *Ценные бумаги: Учебник / Под ред. В. И. Колесникова, В. С. Торкановского. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 416 с.*

Редакція отримала матеріал 22 березня 2007 р.